

KULTURA USMENOG I PISMENOG IZRAŽAVANJA U NASTAVNOJ PRAKSI OD I DO V RAZREDA DEVETOGODIŠNJEG OSNOVNOG OBRAZOVANJA

SAŽETAK: Kroz ovaj rad smo ispitili plansko-programsku strukturu kulture izražavanja u nastavnim planu i okvirnom programu i adekvatnu primjenljivost i prilagođenost pojedinih oblika kulture izražavanja na mladem školskom uzrastu. Preko metode teorijske analize, metode proučavanja teorijske analize i deskriptivno-eksplikativne metode napravili smo istorijski presjek zastupljenosti kulture izražavanja u nastavnim planovima i programima. Pojačana potreba za oblicima kulture izražavanja rezultuje sve većim fondom časova prilikom svake promjene i korekcije nastavnih planova i programa. Unutar nastavnog plana i okvirnog programa za devetogodišnje osnovno obrazovanje analizirali smo zastupljenost kulture izražavanja i mogućnost eventualne prilagodbe određenih oblika učenikom uzrastu.

KLJUČNE RIJEČI: kultura izražavanja, zastupljenost, primjerenost, formulacija nastavnih sadržaja, prilagodba, fond časova.

1. Uvod

Kroz kulturu izražavanja svaki pojedinac svoju misao nastoji da precizno i primjereno trenutnoj situaciji izrazi. Što je izraženija sposobnost pojedinca ka izražavanju, to je pojedinac, rekli bismo, sličeniji i priznatiji od okoline. Vrijednost ovih sposobnosti ljudski rod prepoznao je u dalekoj prošlosti. Čitanje i pisanje je svakodnevna potreba i nezamislivo je školovanje bez njih. Ove dvije vještine ispoljavaju čovjekovu ličnost. Izražavanje misli i osjećaja ljudska je potreba. U ovo doba informatizacije, kada je dostupnost informacija i komunikacija između pojedinaca na najvišem nivou od kad poznajemo ljudski rod, logično je da je potreba za pisanjem i govorenjem uvećana. Danas se u retoričkom smislu vještina govora vrlo rijetko izučava, ali se škola nije odrekla poučavanju učenika u usmenom i pisanom izražavanju.

U školi se logično uvijek učilo čitati i pisati pa je dalje školovanje bez usvajanja ove dvije vještine nezamislivo. Čitanje i pisanje tj. kultura usmenog i pismenog izražavanja u školskom procesu nailazi na mnoge poteškoće. Najčešće je zastupljeno iznalaženje podsticaja za umno angažovanje učenika kroz izražavanje novih svježih podsticanja.

Samo ono što je poznato čovjek može tačno i jasno izgovarati. Korištenje poštapalica, česta ponavljanja pojmova, zamuckivanja, ili ono najgore, duhovite dosjetke ili pričanje viceva, simptomi su loše obaviještenosti ili nepoznavanje materije o kojoj se priča. Dakle, ono što je jasno u glavi, jasno je i u izrazu. Samo kroz misaono organizovano izlaganje pojedinac može tačno precizno i disciplinovano da se izrazi poštujući potrebe sredine tj. onih koji ga slušaju takođe da budu saslušani.

* asim.p@atlas.cz

2. Istorijski presjek kulture izražavanja u nastavnim planovima i programima od 1959. godine do danas

Najdirektniji i najorganizovaniji oblik djelovanja na razvoj kulture izražavanja je nastava. Ovdje se ne misli samo na uticaj maternjeg jezika nego i ostalih nastavnih predmeta. Mi ćemo se u ovom radu fokusirati na nastavu maternjeg jezika, jer sasvim je prirodno da ovaj nastavni predmet ima najsnažniji uticaj na razvoj kulture izražavanja kod učenika. Kroz nastavu maternjeg jezika nastoji se uspostaviti što čvršća veza između područja koja tvore ovaj predmet. Uspostavljanjem veza različitih područja maternjeg jezika kroz dopunjavanje i uslovljavanje na najdirektniji način se pospješuje pismenost učenika, a samim tim stvaraju se dobre pretpostavke za uspješnije savladavanje svakog drugog nastavnog područja.

Profesor Stjepko Težak pokušao je odrediti šta znači kulturno govoriti: „Kulturno govoriti znači govoriti riječima i načinom koje odgovaraju danim uslovima, tj. temi, sadržaju, problemima, idejama, slušaocima, trenutnim okolnostima, uvjerenju i raspoloženju onoga koji govori” (Težak, 1954).

Struktura zastupljenosti pojedinih područja unutar maternjeg jezika može se prikazati tabelarno kako slijedi:

Tabela 1. Struktura zastupljenosti područja unutar maternjeg jezika

Područje	Razred i broj nastavnih sati				
	I	II	III	IV	V
Početno čitanje i pisanje	-	65	0	0	0
Čitanje i pisanje	0	0	40	40	25
Interpretacija književnog teksta	-	21	40	60	60
Jezik	-	26	30	35	45
Kultura izražavanja	-	16	19	25	30
Medijska kultura	-	12	11	15	15
Ukupno sati godišnje	105	140	140	175	175

Nastava kulture izražavanja ima veliki značaj u izgradnji učeničke ličnosti i osposobljava učenika za samostalan sistemski rad, a naročito za razvijanje njegovog usmenog i pisanog izraza. Tačno je da govorne sposobnosti učenika razvijaju svi predmeti, ali isto tako dobro organizovanje i uspješno izvođenje vježbe usmenog i pisanog izražavanja pomažu učenicima da lakše i bolje izlažu i objašnjavaju materiju koju su naučili u drugim predmetima. Usmenim i pisanim vježbanjima učenici će se osposobljavati da samostalno upotrebljavaju različite oblike izražavanja u iskazivanju svojih misli i osjećanja; razviti opštu kulturu izražavanja i upoznati će na ovaj način izražajne mogućnosti maternjeg jezika. Takođe govorna vježbanja povoljno utiču na razvijanje opažanja kod učenika, doprinose razvoju mašte i emocija, razvijaju smisao za harmoniju, tačnost i urednost.

Kultura izražavanja ranije je tretirana više kao didaktički nastavni princip. Prvo značajno mjesto u nastavnom planu i programu kultura izražavanja dobila je 1945. godine. Razvojem jezi-

ka, nauke tehnike kroz svaku promjenu nastavnog plana i programa kultura izražavanja se širi, dobija više prostora kako kroz nastavni plan i program tako i kroz količinu programske materije.

Godine 1958. došlo je do značajnijih promjena programa osnovnog obrazovanja i odgoja što je rezultovalo uvođenjem novog nastavnog plana i programa 1959. godine. Novi nastavni plan i program daje mnogo više mjesta kulturi izražavanja nego prethodni program. Uvode se novi oblici izražavanja i savremenije forme rada u realizaciji. Uvedeni su savremeniji didaktički postupci, prateća su nova saznanja. Za razliku od prethodnog plana i programa ovaj nastavni plan i program nije bio razrađen po nastavnim jedinicama, nego je bilo ostavljeno nastavniku da on to učini prilagodavajući se potrebama, trenutnim postignućima i potencijalu učenika.

Prva slijedeća inovacija nastavnog plana i programa uslijedila je već 1964. godine. Kroz ovu inovaciju uvedeni su opšti zadaci nastave maternjeg jezika bez određivanja zadataka za svako područje posebno. Istaknuto je sljedeće: „Osnovni zadatak nastave maternjeg jezika u osnovnoj školi jeste da osposobi učenike da se pravilno izražavaju standardnim jezikom; posebno je to zadatak ovog područja (usmenog i pisanog izražavanja)“.

Naredna korekcija nastavnog plana i programa uslijedila je 1972. godine. Preko savremenog pristupa u realizaciji sadržaja novi program je više određeniji i precizniji. Međupodručna i međutematika korelacija izbačena je u prvi plan. Fokus je dat na postupnost i uvježbavanje naracije i deskripcije. Postupnost se ogleda u tome da je svaka nova vježba povezana sa prethodnom, koja istovremeno služi kao stepenik za uvođenje na viši teži nivo, teži oblik izražavanja. Kroz ovaj program takođe je kcentrirano aktivno učestvovanje nastavnika i učenika u nastavnom procesu za postizanje cilja, osposobljavanje učenika za pravilno i lijepo pismeno i usmeno izražavanje.

Nastavni plan i program za osnovnu školu u Bosni i Hercegovini, iz 1975. godine ne predviđa nove vrste vježbi iz kulture izražavanja u odnosu na prethodni program iz 1972. godine.

Nastavni plan i program za osnovnu školu u Bosni i Hercegovini 1980. godine donosi neznatne promjene. Uvode se nova imenovanja za neka područja maternjeg jezika, dok je redosljed područja, sistematičnost u izvođenju vježbi usmenog i pismenog izražavanja, kao i korelacija nastavnih područja unutar maternjeg jezika, ostala nepromijenjena.

Nastavni plan i program za osnovu školu u Bosni i Hercegovini iz 1988. godine takođe kozmetički djeluje uz podršku ranije postavljenim principima u prethodnim nastavnim planovima i programima.

Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta Republike Bosne i Hercegovine školske 1994/1995. donosi nastavni plan i program Republike Bosne i Hercegovine. I ovdje nema značajnijih promjena kada je kultura izražavanja u pitanju. Vlada Federacije Bosne i Hercegovine kroz koordinaciju federalnog ministra sa kantonalnim ministrima dolazi do zaključka o potrebi donošenja novog nastavnog plana i programa. Formiraju se ekspertni timovi koji 1998. godine rade novi nastavni plan i program koji od januara do aprila 1999. godine, prolazi kroz javnu raspravu. Sve sugestije dostavljene su ekspertnim timovima koji nakon toga sačinjavaju konačnu verziju nastavnog plana i programa. Glavna značajka novog programa je ta da su u odnosu na prethodne programe znatno racionalizovani. S obzirom da je u Federaciji Bosne i Hercegovine obrazovanje pod direktnom ingerencijom kantona, formalno donošenje novog nastavnog plana i programa, Zeničko-dobojski kanton čini preko Ministarstva za obrazovanje, nauku, kulturu i sport Zeničko-dobojskog kantona 1999. godine.

Reformom sistema odgoja i obrazovanja u Bosni i Hercegovini prelazi se na obavezno osnovno obrazovanje u skladu sa iskustvima kvalitetne pedagoške prakse u zemljama Evrope i svijeta. U Federaciji Bosne i Hercegovine taj prelazak je počeo školske 2004/2005. godine i povezan je sa promjenama u strukturi i organizaciji osnovnog odgoja i obrazovanja (Okvirni NPP, 2006.). Reforma je obuhvatila promjenu nastavnih planova, sadržaj programa, metode rada, akcentiran vanastavni rad, interaktivan odnos na relaciji nastavnik–učenik–roditelj. Polazak djeteta u školu godinu dana ranije, svakako iziskuje senzibilnije i posebno programirane segmente odgojno- obrazovnog rada. Kultura izražavanja u predmetu BHS jezik treba da ima značajno mjesto. U ovom radu ćemo kroz analizu okvirnog nastavnog plana i programa za I, II, III, IV i V razred vidjeti u kojoj je mjeri zastupljena.

2. Kultura izražavanja, osnovna podjela

Izražavanje u osnovi dijelimo na: usmeno i pismeno. Učenik se preko usmenog izražavanja uči, obučava da misli i jasno i ispravno izrazi svoja osjećanja. Usmeno izražavanje na samom početku predstavlja i pripremu za pisano izražavanje. Usmene vježbe realizuju se mnogim izražajnim sredstvima: intonacijom, intenzitetom, pauzama, mimikom, gestovima, rečeničkim tempom, stvarnim govornim kontekstom i ubravljanju u ortocpska pravila, dok su ortografske vježbe, vježbe pismenog izražavanja.

2.1. Osnovni oblici izražavanja

Nastavnim programom od I do V razreda zastupljeni su sljedeći oblici izražavanja: prepričavanje, pričanje, opisivanje, informativni oblici, mješoviti oblici izražavanja.

2.1.1. Prepričavanje

Prepričavanje je reprodukovanje sadržaja teksta, filma, pozorišne predstave ili drugih ispričanih i prezentiranih sadržaja (Hubijar, 1995). Ovo je najčešći i najjednostavniji oblik izražavanja unutar kulture izražavanja. Prepričavanje dijelimo na reproduktivno i produktivno. Reprodutivno prepričavanje je puko ponavljanje naučenog teksta, dok produktivno podrazumijeva takođe reprodukciju teksta, ali sa izmjenama (nešto se doda ili oduzme). Prilikom planiranja ovog oblika izražavanja potrebno je voditi računa o: planiranju posebnog časa, detaljne analize teksta, da sadržaj odgovara mogućnostima učenika, programski zahtjevi tačno postavljeni za svaki od razreda. Prepričavanje na samom početku je reproduktivne prirode.

2.1.2. Prepričavanje na osnovu detaljnih pitanja

Ovaj oblik izražavanja zastupljen je u prvom i drugom razredu. Naslonjen je na književno djelo koje učenici reprodukuju na osnovu ranije pripremljenih pitanja. Formulacija pitanja treba da bude tačna i jasna, jer se učenik preko njih osposobljava razumjeti pitanja, razumjeti književno djelo, a takođe hronologiju dešavanja unutar književnog djela koje prepričava.

2.1.3. Prepričavanje na osnovu uopštenih pitanja

Ovaj oblik prepričavanja zastupljen je u trećem razredu. Ovdje se fokusira na prepoznavanje važnih detalja u tekstu, piščevih zamisli. Ovo je uvodna faza za prepričavanje na osnovu plana.

2.1.4. Prepričavanje na osnovu zajednički sastavljenog plana

Za ovaj oblik prepričavanja najpogodniji je tekst kod kojeg su uočljive logičke cjeline. Za realizaciju tj. sastavljanje zajedničkog plana prvo treba uraditi pripremu, tekst prethodno izanalizirati, a onda na času kulture izražavanja zajednički sastaviti plan prepričavanja. Naravno, nastavnik kanališe učenike na najvažnije detalje. Ovaj oblik prepričavanja razvija stvaralačko mišljenje.

2.1.5. Prepričavanje na osnovu samostalno sastavljenog plana

Ovaj oblik prepričavanja razlikuje se od prepričavanja na osnovu zajedničkog plana samo u tome što učenik samostalno treba da sastavi plan prepričavanja. U prethodnoj etapi učenik je osposobljen da pređe na novi viši nivo. Uz ranije pomenuto stvaralačko mišljenje razvijaju se kognitivne sposobnosti, samostalnost, percepcija, brzina, verbalna reakcija.

2.1.6. Prepričavanje bez obaveznog sastavljanja plana

Prepričavanje bez obaveznog sastavljanja plana traži viši nivo samostalnosti učenika u odnosu na prethodni oblik. Nastavnik i dalje kanališe učenika na bitno u tekstu. U početku se koriste kraći tekstovi.

2.1.7. Prepričavanje sa usmjerenjem na sažimanje teksta

Za ovaj oblik prepričavanja pogodni su duži tekstovi koji sadrže više likova i događaja i koji sažimanjem neće gubiti smisao. Ovdje se učenici osposobljavaju za čitanje i analiziranje školske lektire, naravno samostalno procjenjujući da bilježe i kazuju ono najbitnije.

2.1.8. Prepričavanje samostalno pročitnog teksta bez sastavljanja plana

Do ovog oblika učenik je osposobljen za čitanje i reprodukovanje sadržaja. Ovdje učenik prepričava samostalno uočavajući najbitnije detalje u tekstu, pri čemu se hronologija događaja i likova pravilno reda.

2.2. Pričanje

Pričanje kao oblik izražavanja konstantno se javlja od prvog do petog razreda. Ovdje treba izbjeći zamku da se obično reprodukovanje teksta ne podvodi pod pričanje, a prepričavanje kao samostalni sadržaj na osnovu izvora. Dakle, prepričavanje je reprodukcija na osnovu gotovog teksta, a pričanje ima stvaralački karakter. Prepričavanjem se možemo više ili manje osloniti na

izražajna sredstva pročitanoj ili tekstu koji smo čuli, dok nas pričanje prisiljava da angažujemo svoj vlastiti rječnik, svoju sposobnost građenja rečenica i svoj način niza podataka i pojedinosti u harmoničnim cjelinama. Pričanje zahtijeva više samostalnosti, više originalnosti, invencije, maštice, dublje poniranje u probleme i prisniju povezanost s predmetom pripovijedanja (Težak, 1964). Pričanje kao jedan od oblika izražavanja realizuje se u slijedećim etapama: pričanje prema nizu slika, pričanje prema jednoj slici koja predstavlja cjelovit događaj, pričanje na osnovu datih tematskih riječi, pričanje na osnovu datog početka (slikom ili tekstom), pričanje događaja, pričanje doživljaja.

2.2.1. Pričanje događaja predstavljenog u nizu slika

Ovaj oblik izražavanja javlja se već u prvom razredu. Učenicima se prikazuju slike koje opisuju neki događaj, te se kroz analizu navode da uoče radnju, podstiču na pričanje uz podsjećanje da je predmet priča posmatrana cjelina.

2.2.2. Pričanje događaja prikazanog na jednoj slici

Pričanje događaja na osnovu jedne slike svakako je stimulativno za učenika u osnovnoj školi. Sam prikaz slike budi dječju reakciju da priča ono što se vidi. Objektivna opasnost jeste da se takođe prikazanim sporednim pojavama, kojima je slika bogata, odvrti učenika pozornost od posmatranog objekta.

2.2.3. Pričanje na osnovu datih tematskih riječi

Pričanje na osnovu datih tematskih riječi javlja se u četvrtom razredu. Do tada učenici su prošli kroz razne faze i osposobljeni su za prepričavanje tekstova i pričanje na osnovu niza slika i jedne slike. Na osnovu datih riječi učenici konstruišu rečenice i polako sastavljaju sadržaj. Riječi treba da budu stimulativne i da budu na nivou učenika doživljaja.

2.2.4. Pričanje na osnovu datog početka slikom

Kao i pričanje na osnovu datih tematskih riječi i ovaj oblik se javlja u četvrtom razredu. Učenici su već osposobljeni za pričanje događaja na osnovu jedne i niza slika. Za razliku od ranijih oblika priča gdje su se koristile slike, u ovom slučaju učenik će nadgradi sliku tj. osmisliti glavni sadržaj priče izvan ponudene slike. Slika u ovom slučaju služi kao trigger – podsticaj za stvaranje sadržaja. Prvo ide verbalizacija sadržaja koji je dat slikom, a dalje je rad na samostalnom stvaranju sadržaja.

2.2.5. Pričanje na osnovu datog početka tekstom

U ovom obliku riječ je o izgrađivanju priče povezivanjem i nadogradnjom sadržaja. Učenički zadatak je da samostalno smisle dio sadržaja.

2.2.6. Pričanje događaja i pričanje doživljaja

Između pričanja događaja i pričanja doživljaja vrlo teško je povući neku granicu. U osnovi, razlika se svodi na pojedinca koji u određenoj situaciji nešto doživljava (javljaju se bilo kakve emocije), a u drugoj situaciji je kao posmatrač koji objektivno iznosi činjenice, pri čemu ne pobuđuje i ne unosi emocije. Generalni zaključak je da je povod za doživljaj događaj. Događaj se može pretvoriti u doživljaj ako se pojedinosti događaja posmatraju lično, subjektivno. Važno je da prilikom svakog pričanja događaja postoji uočljiv početak, glavni dio i završetak priče i da su obuhvaćeni elementi: mjesto i vrijeme događaja, učesnici, vremenski slijed, tok radnje, elementi deskripcije. Pričanje doživljaja ima sve elemente događaja s razlikom da se kod pričanja unose misli i osjećanje učesnika.

2.3. Opisivanje

Iznošenje karakteristika nekog bića, predmeta, pojave smatra se opisivanjem. Ovo je vrlo značajan oblik jezičkog izražavanja i na višoj je stepenici od prepričavanja i pričanja. Ovaj oblik razvija bogatstvo riječnika i dar zapažanja. Od ova dva elementa zavisi uspješno opisivanje. U nižim razredima osnovne škole nastavni plan i program predviđa opisivanje predmeta, bića i pojava.

2.3.1. Opis predmeta

Kod opisa predmeta karakteristično je da u većini slučajeva učenicima „nedostaje materijala“, tj. radovi su kratki, leksički i sintaksički siromašni, jednolični. Radovi idu više u smjeru nabiranja, bez pojedinosti u vezama među njima. Napredak se može očekivati nakon dužeg vremena. Kod opisa predmeta vlada nedoumica koji put u opisivanju izabrati, induktivni ili deduktivni.

2.3.2. Opis grupe predmeta

Ovoj vježbi prethodi vježba opisivanja jednog predmeta. Zato je potrebno utvrditi sličnosti i odrediti razlike između opisivanja jednog predmeta i opisivanja grupe predmeta. Sličnost se sastoji u tome što se zapažaju veličine, oblik, boja, građa i namjena predmeta, ali je razlika u tome što se uočavaju sličnosti i razlike među predmetima u grupi po ovim i drugim osobinama. Kada opisujemo grupu predmeta, ne može se jednom predmetu dati onoliko mjesta u opisu kao kada opisujemo samo jedan predmet. Naznačuju se one osobine predmeta koje dolaze do izražaja baš u odnosu prema drugim predmetima u grupi.

2.3.3. Opis lika

Za opis lika obično se uzme ličnost iz života ili literature. Učenike treba kanalisati da se fokusiraju na ono što je karakteristično izgled, držanje, govor, navike. Na osnovu postupaka ličnosti i njihovog razgovora takođe se može saznati kakvo je obrazovanje, koje poslove rade i

kojem društvenom sloju pripadaju. U prikazivanju lika težište opisa nije na spoljnim osobinama ličnosti, nego na unutrašnjim osobinama koje pokazuju karakter i ponašanje ličnosti, njene misli i osjećanja.

2.3.4. Opis pojave ili zbivanja u prirodi

I u ovom slučaju kao putokaz mogu se koristiti tekstovi koji sadrže lijepe opise zbivanja. U početku nastavnik dominira objašnjavajući, kanališući učenike. Kako kroz vježbu učenici postaju samostalniji, tako se i učešće nastavnika u kanalisanju smanjuje.

2.4. Informativni oblici izražavanja

Postoji više vrsta informativnih sistema, a ona koja ulaze u programski zahtjev su: obavijest, vijest, izvještaj. Stjepko Težak koristi termin obavještavanje, informisanje. Glavna karakteristika informativnog oblika izražavanja je objektivnost i istinitost. Svi pobrojani informativni sistemi mogu odgovoriti na pitanja: ko, šta, gdje, kad, kako, zašto. Izvještaj je konstruisan samo od činjenica i to mu je osnovna razlika u odnosu na pričanje.

2.5. Mješoviti oblici izražavanja

U mješovite oblike izražavanja ulaze pisanje razglednica, čestitki, dopisnica, pisma, zapisa. Mješoviti oblici izražavanja javljaju se u drugom razredu. To su vrste pisanog informativno-poslovnog komuniciranja. Osim što se upoznaju sa svim oblicima spomenutog izražavanja, učenici se uče gdje se upisuje adresa primaoca, adresa pošiljaoca, ortografskim zahtjevima, zatim, urednosti, preciznosti, jasnoći i sažetosti sadržaja.

3. Kultura izražavanja u Nastavnom planu i okvirnom programu devetogodišnjeg obrazovanja

Broj časova kulture izražavanja u odnosu na ukupan fond časova BHS jezika prikazan je tabelarno:

Tabela 2. Broj časova kulture izražavanja u odnosu na fond časova

RAZRED	KULTURA IZRAŽAVANJA	UKUPAN FOND ČASOVA
I	-	105
II	16	140
III	19	140
IV	25	175
V	30	175

Sadržaji su raspoređeni na: naraciju, deskripciju, informativni i mješoviti oblici. Tabelačno, izgleda ovako:

Tabela 3. Zastupljenosti oblika unutar razreda

OBLIK IZRAŽAVANJA	RAZRED I BROJ NASTAVNIH SATI				
	I	II	III	IV	V
Naracija	-	14	19	13	-
Deskripcija	-	2	0	6	-
Informativni oblici	0	0	0	2	0
Mješoviti oblici	0	-	0	4	0

3.1. Nastavni plan i okvirni program za prvi razred devetogodišnjeg obrazovanja

Mnogi su faktori koji utiču na kultivisanje govora: nivo govorne razvijenosti (kvalitet diskriminacije glasova i artikulacije, razvijenost i bogatstvo rječnika), prisustvo govornih smetnji i poremećaja, kvalitet govora u odjeljenju i ukupnom okruženju, razvijenost individualnih programa, izbor sadržaja koji stimulativno djeluju na govorni razvoj.

U prvom polugodištu prostor je posvećen govornom razvoju. Vježbe su primjerene uzrastu učenika: prepričavanje na osnovu detaljnih pitanja, opisivanja na nivou opažanja svojstava predmeta i bića uz angažovanje svih čula, razgovor, raspravljavanje o pitanjima koja su važna, pričanje na osnovu niza slika, pričanje o sadržaju slika.

Drugo polugodište je planirano da učenici usvajaju slova i čitanje. U ovom polugodištu realizuje se: prepričavanje na osnovu detaljnih pitanja, vježbe izmjene početka priče, promjena kraja priče, pričanje doživljaja.

3.2. Nastavni plan i okvirni program za drugi razred devetogodišnjeg obrazovanja

Nastavni predmet BHS jezik i književnost u drugom razredu devetogodišnje osnovne škole sadrži sljedeća područja: Gramatika (ortopija i ortografija), Početno čitanje i pisanje, Književnost, Medijska kultura, Područja unutar kulture izražavanja, Kultura izražavanja.

Po preporuci autora Nastavnog plana i okvirnog programa, koju bi trebalo shvatiti kao prijedlog, a nikako kao obavezu, broj nastavnih sati za realizaciju pojedinih područja je sljedeći:

Tabela 4. Broj nastavnih sati za realizaciju područja (II razred)

RAZRED	PODRUČJE	BROJ NASTAVNIH SATI
II	Početno čitanje i pisanje	65
	Jezik	26
	Čitanje i interpretacija književnog teksta	21
	Kultura izražavanja	16
	Medijska kultura	12

Programski sadržaji kulture izražavanja odnose se na oblasti: naracije, deskripcije, mješovitih oblika.

Narativni oblici:

4. situacioni i telefonski razgovor,

5. pričanje:

a. pričanje događaja predstavljenog nizom slika,

b. pričanje sa stanovišta ličnog sudjelovanja,

6. prepričavanje:

a. prepričavanje teksta na osnovu detaljnih pitanja.

Deskriptivni oblici:

opisivanje poznatih sadržaja,

opis predmeta.

Mješoviti oblici:

– čestitka.

Sadržaji kulture usmenog i pisanog izražavanja u funkciji su razvoja jezičkih sposobnosti, kulture komunikacije na usmenom i pisanom nivou. Ovi su sadržaji i u sadržajima svih drugih područja. Vježbama pisanog izražavanja uvijek prethodi vježba usmenog izražavanja, izuzev kod uvođenja u situacioni razgovor i upoznavanje pravila telefonskog razgovora kada se ostaje na nivou usmene komunikacije

3.3. Nastavni plan i okvirni program za treći razred devetogodišnjeg obrazovanja

Iz sljedeće tabele se može vidjeti planska zastupljenost područja kulture izražavanja s obzirom na preostala područja:

Tabela 5. Broj nastavnih sati za realizaciju područja (III razred)

RAZRED	PODRUČJE	BROJ NASTAVNIH SATI
III	Čitanje i pisanje	40
	Jezik	30
	Čitanje i interpretacija književnog teksta	40
	Kultura izražavanja	19
	Medijska kultura	11

Programski sadržaji trećeg razreda su sljedeći:

Narativni oblici:

7. pričanje:

a. pričanje događaja predstavljenog slikom (1+1+1).

8. prepričavanje:

a. prepričavanje na osnovu uopćenih pitanja (1+1+1),

b. prepričavanje na osnovu zajednički sastavljenog plana (2+1+1),

c. prepričavanje s promjenom:

i. toka događaja (1+1+1),

ii. kraja priče (1+1+1),

iii. unošenjem elemenata diskripcije – proširivanje teksta (1+1+1).

Sadržaji kulture izražavanja trebalo bi da budu u funkciji doživljavanja bogatstva i ljepote ljudskog govora. Nastavnik vlastitim govorom demonstrira nijanse u tonu, jačini i boji glasa, rečeničnim ritmom i intonacijom, a ukupan uspjeh posmatra samo u kontekstu promjena na planu komunikacije shvaćene u najširem značenju riječi.

3.4. Nastavni plan i okvirni program za četvrti razred devetogodišnjeg obrazovanja

Iz sljedeće tabele može se vidjeti planska zastupljenost područja kulture izražavanja s obzirom na preostala područja:

Tabela 6. Broj nastavnih sati za realizaciju područja (IV razred)

RAZRED	PODRUČJE	BROJ NASTAVNIH SATI
IV	Čitanje i pisanje	40
	Jezik	35
	Čitanje i interpretacija književnog teksta	60
	Kultura izražavanja	25
	Medijska kultura	15

Programski sadržaji četvrtog razreda su sljedeći:

Narativni oblici:

9. pričanje:

- pričanje na osnovu datog početka (slike, teksta) (2+2),
- pričanje na osnovu datih tematskih riječi (1+1+1).

10. prepričavanje:

- prepričavanje na osnovu samostalno sastavljenog plana (2+2+2).

Deskriptivni oblici:

- opis lika (1+1+1),
- opis pojave, zbiljevanja u prirodi (1+1+1)

Informativni oblici:

- pisanje izvještaja (1+1).

Mješoviti oblici:

- pismo kao obavještenje (1+1),
- pismo kao izraz zahvalnosti (1+1).

Sadržaji kulture usmenog i pisanog izražavanja direktnije su usmjereni na poboljšavanje nivoa opšte pismenosti. Poželjno je da nastavnici ocjenjuju i kvalitet usmenog izražavanja. U razrednoj nastavi vježba usmenog izražavanja uvijek prethodi pisanoj vježbi. Tako treba i dalje raditi, ali uvesti ocjenjivanje kvaliteta govora. To bi svakako povećalo odgovornost prema izgovorenoj riječi i ulaganju napora u oblikovanje rečenice, pojačalo bi potrebu da se izbjegavaju ponavljanja, a jačala bi ukupna motivacija za rad na usmenom izražavanju. Stalno treba isticati značaj osmišljenog, pravilnog, jasnog govora.

3.5. Nastavni plan i okvirni program za peti razred devetogodišnjeg obrazovanja

Iz sljedeće tabele se može vidjeti planska zastupljenost područja kulture izražavanja s obzirom na preostala područja:

Tabela 7. Broj nastavnih sati za realizaciju područja (V razred)

RAZRED	PODRUČJE	BROJ NASTAVNIH SATI
V	Čitanje	15
	Pisanje	10
	Jezik	45
	Čitanje i interpretacija književnog teksta	60
	Kultura izražavanja	30
	Medijska kultura	15

Programski sadržaji petog razreda su sljedeći:

Narativni oblici:

11. pričanje.
 - a. pričanje na osnovu datih tematskih riječi,
 - b. pričanje događaja i doživljaja
12. prepričavanje:
 - a. prepričavanje bez obaveznog sastavljanja plana,
 - b. prepričavanje s usmjerenjem na sažimanje teksta.

Deskriptivni oblici:

- opis pojave, zbiljavanja u prirodi,
- opis pejzaža.

Sadržaji kulture izražavanja trebalo bi da osposobe učenika za:

3. reprodukciju teksta bez formulisanja naslova cjelinama poštujući hronologiju u izražavanju i normu standardnog jezika,
4. razvijanje sposobnosti uočavanja uporišnih mjesta, sažimanje sadržaja i izražavanje punim rečenicama,
5. pojačanu mogućnost samostalnog izražavanja rečenicama koje su jasne i gramatički pravilno strukturirane,
6. živo, jasno, ubjedljivo govorenje i pisanje,
7. razvijanje sposobnosti organizacije usmenog i pismenog izražavanja i procjene efekata, rezultata vlastitog rada

Analizom pedagoške dokumentacije predloženi su podaci o plansko-programskoj strukturi kulture izražavanja u nastavnim planovima i programima za devetogodišnje osnovno obrazovanje od I do V razreda. Može se zaključiti da nije došlo do progresivnije promjene u plansko-programskoj strukturi kulture izražavanja. Za pojedine razrede nije data planska struktura.

4. Zaključak

Kultura izražavanja zahtjevno je i ključno područje u okviru maternjeg jezika. Usmeno i pismeno izražavanje u uskoj su korelaciji. Usmenim izražavanjem učenik se osposobljava da svoje misli i osjećanja precizno i jasno iznosi, a time se priprema da isto to čini i pri pismenom izražavanju. Kvalitetna kultura učeničkog izražavanja omogućava uspješno izvođenje nastave ostalih predmeta, a učeniku omogućava da lakše i bolje, i sa više interesovanja ulazi u sferu nauke.

Kroz analizu nastavnih planova i okvirnih programa od I do V razreda devetogodišnjeg osnovnog obrazovanja, jasno je da se kulturi izražavanja kao nastavnom području u okviru BIS-jezika i književnosti daje dovoljno kvalitetnog prostora. Nastavni plan i okvirni program daje mogućnost prilagodbe određenih oblika učenikom uzrastu.

Mogući problemi mogu proistći iz nagomilanosti određenih oblika kulture izražavanja u pojedinim razredima, što direktno može uticati na kvalitetu nastavnog procesa, što opet može dovesti do negativnog uticaja na kvalitet osposobljavanja usmenog i pismenog izražavanja. Nesklađenost oblika kulture izražavanja s psihofizičkim mogućnostima učenika, takođe je prisutno i bez obzira što je data sloboda nastavniku da sadržaje prilagođava učenikom uzrastu, dobro bi bilo minimizirati ovu pojavu. Broj časova za svaki oblik posebno, u prosjeku, nije predviđeno za svaki razred šta može dovesti do opravdanog ili neopravdanog odstupanja u realizaciji.

Poraznim se čine rezultati Agencija za standarde i ocjenjivanje u obrazovanju koja je kroz dva ciklusa testiranja 2002. i 2003. godine prvi put u 56 škola na 1500 učenika, a drugi put u 105 škola na 2857 učenika gdje su učenici pokazali najniži nivo znanja iz oblasti kulture izražavanja. Naravno, rezultati nadležne misu zabrinuli, pa se nakon evaluacije rezultata ništa nije desilo u cilju unapređenja programske strukture.

LITERATURA

- Dikić, H. (1952). *Iz metodike pismenosti nastava u osnovnoj školi*. Sarajevo: Svjetlost.
- Grupa autora (1977). *Opisivanje u nastavi usmenog i pismenog izražavanja*. Sarajevo: IGKRO Svjetlost, OOUR Zavod za udžbenike.
- Hubijar, Z. (1996). *Metodika nastave kulture izražavanja u mladim razredima osnovne škole*. Sarajevo: Pedagoška akademija u Sarajevu.
- Koncepcija devetogodišnjeg osnovnog odgoja i obrazovanja. Nastavni plan i okvirni program za 1., 2., 3., 4. i 5. razred. (2008). Sarajevo: Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke.
- Mužić, V., (1999). *Uvod u metodologiju istraživanja odgoja i obrazovanja*. Zagreb: Ednica.
- Nastavni plan i program za osnovne škole. (1959). Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.
- Nastavni plan i program za osnovne škole (1964). Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.
- Nastavni plan i program za osnovne škole (1972). Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.
- Nastavni plan i program za osnovne škole (1975). Sarajevo: Republički prosvjetno-pedagoški zavod.
- Nastavni plan i program za osnovne škole (1980). Sarajevo: Republički prosvjetno-pedagoški zavod.
- Nastavni plan i program za osnovne škole (1988). Sarajevo: Svjetlost, OOUR Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Sarajevo.

- Nastavni plan i program za osnovne škole (1994-1995). Sarajevo: Republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta, Pedagoški zavod.
- Nastavni plan i program za osnovne škole (1999). Zenica: Bosna i Hercegovina, Federacija Bosne i Hercegovine, Zeničko-dobojski kanton, Ministarstvo za obrazovanje, nauku, kulturu i sport.
- Nišević, II. (2005). *Priručnik za nastavnike uz Prvanku*. Sarajevo: Bosanska riječ.
- Stevanović, M. (1969). Vježbe usmenog i pismenog izražavanja u I i II razredu osnovne škole. *Putevi i dostignuća*, god. V, broj 4, Sarajevo.
- Težak, S. (1964). *Govorne vježbe*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor.
- Vasić, S. (1970). Pripremanje kao jedan od glavnih vidova govornih vježbi u osnovnoj školi *Naša škola*, god. XXI, broj 5.6, Sarajevo.

Asim Praskić, M. Sc.
Sanela Praskić, B. A.

CULTURE OF ORAL AND WRITTEN EXPRESSION IN PRIMARY EDUCATION TEACHING PRACTICE (FIRST TO NINTH GRADE)

Summary

Throughout this paper we examine the planning and programming structure of expressive culture in the curriculum and the framework and suitability of certain forms of cultural expression for young school children. Through reflectively applied theoretical analysis methods and descriptive-explicative methods we have examined the history of the representation of expressive culture in the curriculum. The increased need for forms of expression results in all cultures, with a larger number of classes with each change or adjustment in the curriculum. Within the framework of the curriculum and primary education, we analyzed the representation of cultural expression and the possibility for eventual adjustments across the student age ranges.

Key words: The culture of expression, representation, appropriateness, educational content of the formulation, adaptation, the number of classes.